

Klió 2009/2.

18. évfolyam

FEJEZETEK KÖZÉP- ÉS DÉLKELET-EURÓPA TÖRTÉNETÉBŐL

A politikai és a szellemi elit kapcsolata Bulgáriában 1878–1990 között

Bár az itt ismertetendő könyv címe szerint az első szófiai egyetem történetét mutatja be, mivel 1888 és 1922 között ez volt az egyetlen egyetem, ráadásul 1955-ig, a szovjet típusú akadémiai rendszer átvételéig nemcsak az oktatás, hanem egyben kutatások központja is, s az egyetem vezetői közül többen emelkedtek miniszteri bársonyszékbe, esetleg régensségig, vagy ítélte őket halálra a népbíróság, aligha túlzás azt állítani, hogy a bolgár szellemi elit képzésében betöltött és a belpolitikában játszott szerepe messze túlhaladta egy átlagos egyetemét, így a recenzió címe indokolt. Az egyetemi vezetők politikai aktivitása lényegében a „menedékjogot nyújtó” egyetemi autonómiának volt köszönhető, az autonómia kiteljesedése vagy korlátozása meghatározta az oktatók politikai szerepvállalását, de érdekérvényesítő-képességét és a politikával való kapcsolatot is. A könyvből nemcsak a mindennapi hatalomgyakorlási praktikák tárházát ismerhetjük meg, amely a központi ellenőrzés kiterjesztését kívánó kormányok, és a politikailag agilis, de a tudósoktól a kormányzat által elvárt szerepet messze túllépő, látszólag az egyetemi autonómia és a liberalizmus köntösébe öltöző, de valójában magát közvélemény- és politikaformáló erővé kinövő egyetemi vezetés között zajlott, hanem az egyetemi ifjúság politikai szerepvállalását, társadalmi összetételét, elhelyezkedési lehetőségeit is nyomon követhetjük.

Historiográfiai szempontból újdonsága a könyvnek, hogy intézménytörténetbe burkolva valójában a hatalmi elitiek összecsapásának vázlatát adja a sajátos bolgár viszonyok ismertetése mellett, s e törekvés akkor is öröndetes, ha a könyv szerkezetéből világosan kiderül, hogy az igen dekoratív, műbőr kötésű, több száz színes és fekete-fehér képpel illusztrált kiadvány megírásának célja nem ez volt, hanem inkább protokolláris funkciók betöltésére hivatott. Mivel a könyv a kereskedelmi forgalomban nem kapható, s Magyarországon csupán egy példány létezéséről van tudomásom, ugyanakkor olyan közel hozza az olvasót és a kutatót a bolgár belpolitikai élethez, amellyel csak kevés mű büszkélkedhet, ezért ismertetése is rendhagyó lesz. Egyrészt a tartalmat részletesebben mutatom be a szokásosnál, részben azért, mert a hatalomgyakorlási praktikák nem sokat változtak, s az, hogy egy intézmény hogyan reagál a változó központi igényekre, számos „oktatási reform” közepette, számunkra is tanulságos. Másrészt az olvasó a személyes interpretációmot kapja kézhez – a könyvet ugyanis egy szerzői kollektíva állította össze, s én nem az ő nézőpontjaikat kívánom összevetni, hanem a könyv tartalmát reinterpretálni egy – az eredetitől – eltérő szinten, kontextusban.

A kötet megírásában a vezető és véleményformáló bolgár történészek vettek részt, *Ivan Ilcsev* rektor, *Iszakra Baeva*, és *Cveta Todorova* (ő afféle reliktumként). Az, hogy a rektor történész, a történettudományok máig vezető szerepét, bizonyos tradicionális struktúrák továbbélését bizonyítja. Másrészt lehetőségünk van megismerni a helyi és hangadó történészek általános felfogását, a bolgár történelemtől alkotott sztereotípiáit (még ha csupán egy egyetem történet keretein belül is), így a könyvnek több értelmezési-elemzési rétege van.

A bevezetőt olvasva világossá válik, hogy a bolgár történetírás (is) legitimitációt keres, s ezt legújabbban a trák kultúrában vélte meglelni, melyet – a XIX–XX. századi szláv–görög ellentétet visszavetítve – a trák és az ókori görög kultúra szembenállásaként kíván aposztrofálni. Az orfikus trák kultúra természetesen maradandót alkotott, az előkerült aranymaszkok semmivel sem kevesebbek az Agamemnón-maszknál, csak az utóbbi mögött áll egy mítosz (az írásbeliségnek köszönhetően), míg a trákok esetében a mítoszteremtés folyamata éppen most zajlik a bolgár ókorászok által. Cirill és Metód emlegetése abban a kontextusban, hogy az anyanyelvi igehirdetést pártolták a Vatikán ellenében, szintén visszavetítésnek tűnik, s ha valóban az, akkor a balkáni nacionalizmus továbbélésének jeleként említhető. A kora középkori bolgár (és szláv) kulturális szupremácia és kontinuitás hirdetését célozza ellenpárként a nyomtalanul eltűnt Nagy-Morávia emlegetése (mely a bolgárok szerint Csehországtól Szerbia közepéig húzódott), jóllehet a magyar történetírás még abban sem jutott bizonyosságra, hogy a kérdéses államalakulat létezett-e és ha igen, hol. (A bolgár nacionalizmusra jellemző módon a Bolgár Nemzeti Múzeumban ott van a nagyszentmiklósi kincs mása színaranyból, természetesen bolgárként feltüntetve, s Szent István Magyarországot Óbudáig Bulgáriához csatolták 1018 előtt, Óbudától északra pedig Morávia helyezkedett el és a Lengyel Királyság). Ilcsev a megalakuló óbolgár államot konföderációnak tekinti (véltőleg népek és nem rendek konföderációjának), ami ismét sajátos nézőpont, mert a fogalom elég modern ahhoz, hogy egy türk nomádállam, a bizánci bürokrácia és a szláv tömegek kapcsolatát jellemezni lehessen vele. Végül: a bolgár irredentizmus születését Ilcsev a 1878-as berlini rendezés következményeként, a nagyhatalmak bűneként rója fel, a belső összetevőket elhanyagolva. Mivel a könyv angol nyelven íródott és így propaganda célokat is szolgálhatna, mindenképpen szükségesnek tartottam ezen „nézőpontok” megemlézését.

Ezt követően a szellemi elit történetét mutatom be két részletben, alapvetően a konfliktusforrásokra és megoldásokra fókuszálva

***

A török uralom cezúráját jelentett a bolgár szellemi elit kinevelésében. A bolgár szellemi elit újraformálódása csak az isztambuli Robert College megalapítása után kezdődött el. 1865-ben 10, 1878-ban már 50 „bolgár” tanult falai között: 1863–1878 között a bolgárjukak domináltak, a 60 bolgár mellett 30 örmény és 10 görög kapott diplomát. Ilcsev számításai szerint Paiszij Hilendarszki fellépése (1760-as évek) és 1878 között mindössze 600 „bulgáriai” részesült felsőfokú képzésben, a már említett isztambuli központ mellett a ruszofil (ruszozfillé váló) bolgárok másik kedvelt helye a Richelieu Líceum volt Odesszában. 1879-

re 1100 iskola nyílt a fejedelemségben 60 ezer diákkal, míg Kelet-Ruméliában további 300 kezdte meg működését. Ugyanakkor a felsőoktatás hiányzott, s a bolgár állam 1881-ben a 475 külföldi egyetemen tanuló bolgár közül csak 30-at tudott állami ösztöndíjban részesíteni. A felsőoktatás így zömmel a gazdagabb rétegek (csorbadzsik) kiváltsága maradt egészen 1945-ig. 1879–1892 között 300 ösztöndíjban részesülő bolgár tanult külföldi egyetemeken. A 300 bolgár közül 50 mérnöknek, 50 orvosnak, 25 állatorvosnak, 40 építésznek tanult, kevésbé praktikus tudományt választott 20 bölcsész és ugyannyi természettudós, s bár az ország lakosságának 85 százalékát a mezőgazdaságból élők tették ki, mindössze 10 agronómus és a 25 állatorvos sorolható ide (12%). Ez nemcsak arra vetít fényt, hogy a társadalom zömét kitevő kisparasztság mennyire alulreprezentált volt az egyetemen, hanem arra is, hogy a más társadalmi rétegből érkezők sem az agrártudományokat választották, és az állam sem ezt preferálta, ami az agrárszektor eltartó-képességének korlátait, tőkeszegénységét és az igény hiányát, és a modern bolgár állam vezetésének egyoldalúságát egyaránt reprezentálhatta. A kedvelt célpontok a szláv egyetemek (Prága 34, Moszkva 27, Kijev 16, Zágráb 11 fő, Odessza 13 = 33%), a nyugati nagy egyetemek (Párizs 15, Heidelberg 10, Genf 26, Zürich 18, Lipcse 16, Lyon 17 = 33%) voltak, s emellett a közelség (Bécs 27, Prága, Zágráb, Odessza = 30%) is szerepet kapott.

A nagy igényre való tekintettel – éppen zajlott a középiskolai hálózat kialakítása és sok tanárra volt szükség – felmerült az ötlet, hogy a középiskola elvégzése után a leendő tanárok egyéves képzésben részesülnek iskolájukban, majd beállnak tanítani. Az ötletet többen elleneztek, így végül 1888-ban Georgi Zsivkov és Teodor Sismanov igen szerény körülmények között, rövid jelentkezési határidővel, a kudarcotlaltartva megnyitották az egyetemet Szófiában. Az első évfolyam mindössze 43 diákból és 7 oktatóból (a hét szent) állt, s a tananyag leginkább az „általános bölcsész” diploma kereteihez alkalmazkodott – történelem, bolgár nyelv, filológia, nyelvtörténet és teológia alkották a tárgyak zömét.

A tanári kar összetétele kitűnően példázta a bolgár állam tudathasadásos állapotát: a bolgárok máig büszkék a timovói alkotmányra. Nem azért, mert a belga alkotmányon alapuló alaptörvény az egyik legliberálisabb volt Európában, hanem mert azt a választott macedón és trákiai küldöttek is megszavazták, akik aztán kívül rekedtek az államon. A bolgár történészek szerint ezzel kinyilvánították csatlakozási szándékukat az új bolgár államhoz, s elfogadták annak szerkezetét és szerepét, azonosultak céljaival, amely végeredményben legitímálta Bulgária politikai és területi igényeit és vezető szerepét a térségben. Az első 15 tanárból (1888–1890) 1 Pirotnban (Szerbia), 3 Macedóniában (Isztip és Veszec), 1 Edimében (Törökország), 2 pedig Besszarábiában született. Emellett 1 ukrán és 3 cseh előadó is érkezett, akik oroszul tartottak órákat. A rendelkezésre álló eszközök mindössze 25 padra, egy táblára, 2 szekrényre és 4 ruhafogasra rúgtak. A könyvtár 2000 kötete adományokból gyűlt össze. 1938-ban viszont már 300 oktató, 5200 diák volt az egyetemen, mely Evlogi Georgiev 800 ezer levás adományának köszönhetően (arányaiban máig a legnagyobb magánadomány oktatási célokra, az állami költségvetés ekkor, a XIX. század végén 100 millió levát sem ért el) új épületet kapott és könyvtára 238 ezer kötetre duzzadt.

Egy professzor ekkor évi 7000 levát keresett, ami jó pénznek számított, egy adjunktus 3000 levát (ekkor egy hadnagy fizetése 2400 leva volt, kevesebb mint egy adjunktusé, egy altábornagy fizetése pedig 13000 levát tett ki – ma egy hadnagy többet keres, mint egy docens, ami mutatja a felsőoktatás társadalmi presztízsének gyengülését). A hallgatók ösztöndíja mindössze havi 60 leva volt (évi 720), ami a drága Szófiában nem volt elegendő a megélhetésre, tehát az elitista szemléletű egyetemet nem a szűk pénztárcájú rétegekre szabták.

Sismanov így foglalta össze az egyetemi képzés célját: „nacionalista (értsd: nemzeti szellemű) nevelés – de sovinizta jelleg nélkül ... továbbá minden humanista eszmény, ami a liberális nyugati értelmiséget és a társadalmat működteti... cél az állam támaszainak, a társadalmi és politikai elitnek a kitemelése...” E célok megfogalmazása után válik világossá, hogy az egyetem miért kívánt beleszólni az állami politikába, különösen akkor, amikor az állam bele akart szólni az egyetem irányításába.

Az első összeütközés Sztambolov uralma alatt történt. Ekkor a történész Arnautov alkalmatlannak minősítette az oktatási minisztériumot az egyetem irányítására, és az öngazgatás elismerése mellett kardoskodott. Mivel a minisztérium munkatársainak nagy része sohasem látogatott ilyen intézményt (az alulképzettség, a szakemberhiány a fiatal bolgár állam egyik fő problémája volt) a kijelentésben volt is némi igazság, csak éppen Sztambolov rendszere nem arról volt híres, hogy feladja a központi kontrollt. Éppen ezért az autonómia csak bukása után, 1894-ben valósult meg. 1891-ben kizártak néhány diákot az egyetemről Sztambolov nyomására, mert belekeveredtek a macedón felszabadítási mozgalomba. Mivel a rektort akkor még a miniszterelnök nevezte ki, Sztambolov nyomást gyakorolt az egyetemre. A rektor a kizárás indoklásakor hangsúlyozta, hogy a fiatalok ugyanazokat a hibákat követik el, mint az állam vezetői, korrupció gyanújába keverednek, utópiákat és kalandokat kergetnek, amit a meg gondolatlan cselekedetek mellett Bulgária legkevésbé vonzó tulajdonságainak tartott - amellyel viszont a kormányzat felé is görbe tükröt tartott. 1894-ben megtiltották, hogy a diákok politikai gyűléseken vegyenek részt, vagy ilyen társaságok tagjai legyenek, miután két diák egy tárgyaláson politikai botrányt csinált. Az egyetemi vezetés politikai véleményformálás nélküli hallgatókat akart, de a diáktanács nem ítélte el a két hallgatót, s a tolerancia és a vélemény-nyilvánítási szabadság mellett tört lándzsát. Az 1896-os szabályzat ezért nem engedélyezte hallgatói önkormányzat létrehozását, s minden gyűléshez az egyetemi tanács engedélye kellett ezután.

Ezzel a hallgatók és oktatók közötti viszony megromlott. A tanárok az ókori Hellász és Róma hőseiről tartottak órákat, ugyanakkor passzivitást követeltek a diákoktól, ami némileg ellentmondásos volt. 1897-ben újabb botrány tört ki, amikor egy merénylő lelőtte a politikai szatíráiról ismert, Sztambolov megbuktatásában is közreműködő Aleko Konsztantinov bolgár publicistát, mikor kinevezték docensnek a jogi karra. A főleg ellenzéki érzelmű diákok (narodnyikok, nacionalisták) válaszul háromnapos sztrájkot hirdettek és nem jártak be az órákra. A szenátus hasonló döntést hozott, de csak egy napra függesztette fel az oktatást, így szembekerült a diákokkal. A hatalom végül bezáratta az egyetemet, s törölte a hallgatói nyilvántartásból a sztrájkolókat. Ez azonban a 269 hallgatóból 203-at érintett volna, ezért a diákok követelték a hallgatói önkormányzat megalakítását, melynek beleszólási joga lett volna a szenátus döntéseibe. Végül a professzorok arattak pírrusi győzelmet: a jövőbeni állásukat féltő diákok meghátráltak és elfogadták a feltételeket. Az újságírók az esetből azt a következtetést vonták le, hogy miközben a professzorok látszólag a diákokat akarták megóvni tetteik következményeitől, valójában az egyetemi tanács a kormányzati nyomásgyakorlás eszközévé vált az ellenzéki diákokkal szemben, akik viszont karrierjük érdekében végül feladták elveiket. (A tüntetők később a bolgár politikai szélsőbal és szélsőjobb vezéreivé váltak).

Az egyetem helyzetének megszilárdulását jelzi azonban, hogy nemcsak az események elszenvedőjeként hallatta hangját, de képes volt aktív, politikaformáló erővé válni és 1907-ben politikai válságot generálni. Ekkor a sztambolovista Nikola Petkov volt a miniszterelnök, egy képzetlen, de annál ravaszabb politikus, aki Ivan Sismanovot, az egyetem legnépszerűbb oktatóját nevezte ki oktatási miniszternek. Népszerűségét jelzi, hogy előadásain nemcsak a diákok, de a szófiai társadalmi elit nagy része is folyamatosan jelen volt. Petkov diktatórikus módszerei miatt viszont többen is azzal kezdték vádolni, hogy egyetemi pozícióját politikai karrierjének építésére használta (s ebben még sokan követik majd), s mivel nem volt Petkov pártjának a tagja, kormányba kerülése éppen ezért sokak számára áruállással ért fel. A kormányzatot nepotizmussal és korrupcióval vádolta az ellenzék. Az új szófiai színház megnyitóján az egyetemi hallgatók keveselltek a számukra fenntartott ülőhelyet (ebből is látszik, hogy a társadalmi elit részei voltak), úgy vélvén, hogy parvenük és újjgazdagok kaptak csak meghívót, kifütyülték az uralkodót az ünnepi megnyitón, és a testőrséget is hógolyókkal dobálták meg.

Petkov dühösen reagált: mivel Sismanov nem volt hajlandó bezáratni az egyetemet és lemondott, ő maga záratta be az intézményt rendeleti úton 6 hónapra, és kirúgta az összes oktatót. A politikai vezetés elhatározta, hogy felszámolja az egyetemi autonómiát, mert „az túl sok szabad szellemiséget hirdető európai eszmei áramlatot engedett be az országba, megfertőzve az ifjúságot.” Az egyetem jogászokból álló vezetősége viszont nem engedelmeskedett, mert szerintük az egyetemet törvénnyel alapították, így megszüntetni is csak törvénnyel lehet. Mivel az egyetem szembe fordult a kormányzattal, a parlamenti ellenzék azonnal melléjük állt. Erre a kormányzat külföldi oktatókat hozatott és gimnáziumi tanárokkal kívánta biztosítani a felsőoktatás működését a régi gárda helyett, viszont ekkor a hallgatók is bojkottálni kezdték az órákat. A szituációnak Petkov 1907-es meggyilkolása vetett véget. 1908-ban az ellenzék került hatalomra, részben az egyetem védelmének felvállalása miatt, visszavette a régi oktatókat, s elbocsátotta azokat, akiket a korábbi kormány vett fel. Az egyetem autonómiáját ekkor már csak A. Sztambolijev támadta, a parasztság képviselőjeként.

Az egyetemnek 1911-ben 1880 hallgatója volt (461 nő), s további 240 ember hallgatta az előadásokat hallgatói jogviszony nélkül. Az első világháború előtti zavaros évek az egyetem működésére is hatással voltak. Nagy-Bulgária megvalósításának lehetősége miatt az 55 oktatóból 35 beállt a hadseregbe az 1912–1913-as Balkán-háborúk során, így a tanév meg sem kezdődött. Ez kitűnő példát szolgáltat az oktatók politikai nézeteiről. 1913-ban pedig a nagypolitikába is beleszólt az egyetem vezetése: a görögöknek arra a vádjára, hogy a bolgárok kegyetlenkedtek a lakossággal a háborúban megszállt területen, az akkori rektor, az első oktatók egyike, Ljubomir Miletics ellenpropagandával válaszolt, amit a Carnegie Bizottság is felhasznált jelentésében a Balkán-háborúk atrocitásairól.

1917-ben megalakult az orvostudományi kar, de az első világháború után, 1919-ben Koszturkov oktatási minisztersége idején megindult a felsőoktatás devalválódása. Az elértéktelenedést az okozta, hogy eltörölték a kötelező érettségét, mint az egyetemre való bejutás előfeltételét, így egy év alatt 2000-ról 7100-ra növekedett a hallgatói létszám. Ezt kiegyensúlyozandó 1920-ban megnyílt Szvistovban az ország második felsőoktatási intézménye, majd limitálták a felvehető hallgatók számát, csökkentve a túlterheltséget. Ekkor már az agrárszocialisták, Sztambolijev hívei voltak hatalmon, ennek megfelelően megalakult az agrártudományi kar. Sztambolijev szerette volna elérni, hogy az egyetemen növekedjen a támogatóinak száma, ezért saját embereit szánta a vezetőségbe, de az egyetemi tanács másképp döntött. Válaszul az oktatási minisztérium megvétőzte Jannakisz Mollov kinevezését, s a harc ismét kitört az autonómia körül. Az oktatói fizetéseket korlátozták, s „olcsó” orosz menekülteket alkalmaztak oktatóként (az országban 50 ezer orosz menekült tartózkodott a bolsevik forradalom következtében). Válaszul az egyetemi vezetés a diákok tandíját 80-ról 200 levára növelte, ezzel megnehezítve a parasztság képviselőinek egyetemre való bekerülését, s megnövelte a régi oktatók fizetését (ugyanis a tandíj egy részét az egyetemi oktatók kapták), míg az agrárszocialisták elleneztek a tandíjat.

Az új kormány nyíltan a burzsoázia ellenfelének tekintette magát és megkísérelte felszámolni annak társadalmi pozícióit fenntartására irányuló önvédelmi mechanizmusait és az azt szolgáló intézményi kereteket, melynek letéteményesei a hadsereg, a bürokrácia és az egyetem voltak. A kormány az elitista jelleg oldása céljából létrehozta a Szófiai Szabadegyetemet, Sztefan Bobsev volt pétervári követtel az élén, hogy riválist teremtsen és az eddigi 4 éves ingyenes, kötelező közoktatást 7 évesre terjesztette ki. Az oktatási minisztérium megtiltotta, hogy egyetemi oktatók és diákok politikai pártok vezető tisztségviselői és parlamenti képviselők legyenek.

Az agrárszocialisták a legfőbb ellenfélnek tekintett jogászokat békéltetőbírók létrehozásával kísérelték megfosztani jövedelméről állásaiktól és jövőképektől. Válaszul a prorektor a cár jelenlétében és a kormánytagok távollétében megvádolta a kormányt az egyetem elleni szisztematikus fellépéssel. Ez kiváltotta Omarsevszki oktatási miniszter dühét, s megbírságotla Ljubomir Miletics rektort, mert a régi írást használta publikációiban – majd megszüntette az állam pénzügyi támogatását olyan publikációk esetében, amelyek a régi abc-t használták. Válaszul az egyetemi tanács illegitimnek bélyegezte a minisztérium tevékenységét és felmondta az engedelmességet. Erre Omarsevszki a törvény elé idéztette a rektort, és követelte a jogi kar 8 oktatójának lemondását, mert az oktatók egyben ellenzéki parlamenti képviselők is voltak, a reakció melegágyának bélyegezve a jogi kart. Az elbocsátás egyenlő lett volna a jogi fakultás bezárásával, mert a professzorokat senki nem tudta volna helyettesíteni. Erre az egyetem rendes tanárokból magántanárokká nevezte ki a nyolc oktatót, akikre így nem vonatkozott az összeférhetlenségi törvény. A harc tovább gyűrűzött, mert a minisztérium lecsökkentette a költségvetést, és a 8 oktatót docenssé minősítette vissza, akik viszont így nem tarthattak meg minden kurzust, ami megint a képzés összeomlását jelezte előre. Erre már a diákok is felléptek a kormány ellen, de a rendőrség szétzavarta tüntetésüket. 1922-ben válaszul az egyetemi tanács felfüggesztette az oktatást, míg a miniszter vissza nem vonja rendeleteit.

Sztambolijev végül eltávolította Omarsevszkit, majd megegyezett az egyetemmel, s helyreállította a docensek státuszát. Ez a baloldal vereségét jelezte előre, s az 1923-as katonai puccs és Sztambolijev meggyilkolása után egy professzor, Alexandar Cankov került hatalomra miniszterelnökként és oktatási miniszterként a régi burzsoázia képviselőjeként. A fegyverek és a megfélemlítés szintű az eszköztárába tartozott, mint a vesztegetés. Az oktatók fizetését felemelték, a diákok tandíját a negyedére csökkentették, a professzorok ismét viselhettek parlamenti mandátumot, a tanárokat újfent az egyetemi polgárok választották meg, nem a minisztérium. Az autonómia helyreállt, az egyetem feladta ellenzéki szerepét, különösen miután az

agrárfakultás 50 millió, az orvosi kar 10 millió leva támogatást kapott, ami máig a legnagyobbnak tekinthető arányaiban. A két egyetem kibékült egymással és elismerték egymás képzéseit.

1926-ban Cankov bukását saját pártja belső ellenzéke és a hadsereg okozta, amely párttársát, a régi burzsoázia tagját, a macedon származású – így irredenta – Ljapcsevet juttatta a miniszterelnöki bársonyszékbe. 1928-ban doktori iskola alakult, de ettől kezdve az állami beavatkozás ismét felerősödött. A diákcsoportok között mindennapiak voltak az összecsapások a bal és jobboldali szervezetek agitációja miatt. 1930 után a gazdasági világválság miatt 10 százalékkal csökkentették a fizetéseket és az ösztöndíjakat. 1931-ben ismét baloldali pártokat tömörítő koalíció került hatalomra egy szintén régi politikus, Alexander Malinov visszatéréseivel, s mivel az oktatás az agrárpárt kezébe került, ez ismét kiélezte a válságot: az állami költségvetés 7 százalékkal, az egyetemé viszont 17 százalékkal csökkent. Bogdan Filov rektor – 1945-ben a népbíróság kivégezte, mint miniszterelnököt, aki Bulgáriát a második világháborúba vezette – ekkor felfüggesztette az oktatást. Erre a kormány ismét meghátrált, ezután a költségvetést az oktatási minisztérium és az egyetem közös tárgyaláson határozták meg. A rektor beszédében államépítőnek nevezte egyetemét.

A koalíciónak 1934-ben egy újabb puccs vetett véget, Kimon Georgiev ezredes – mellesleg az egyetemen jogot végzett – rendeleti kormányzást vezetett be, s a jobboldali Jannakis Mollov (szintén egyetemi oktató) lett az oktatási miniszter. Az egyetemi autonómia éppen miattuk nem szenvedett csorbát, jóllehet az ország politikai berendezkedése ekkor inkább már egy diktatúrára emlékeztetett. A kormányzat „befagyasztotta” az értelmiség képzését, s olyan kvótákat szabott, melyek csupán a kiesők (nyugdíjasok, elhunytak) pótlását tették lehetővé, s az egyetem helyett a középszintű oktatásra helyezte a hangsúlyt (az előbbi az államapparátus, az utóbbi a tisztek képzésének helye volt – Georgiev megkísérelte új alapokra helyezni támogatói bázisát). Georgiev bukása után Borisz cár királydiktatúrát vezetett be, s egy régi (I. világháború előtti) katonát, Andrej Tosevet nevezte ki miniszterelnöknek. A pénz, a hallgatók és oktatók létszáma tovább csökkent, az egyetemi tanács ellenállásából csupán annyira tellett, hogy nem fogadtak el egy központi rendeletet, mely minden vizsgázónak egy jeggyel jobbat irányzott elő, amikor megszületett a trónörökös. Az összes alapítványi pénz a minisztérium rendelkezése alá került, részben azért, mert 3 professzor is a betöltött pártok vezetője volt korábban. 1937-ben ismét egy volt rektor lett az oktatási miniszter, ami a költségvetési összeg növekedését eredményezte.

***

1888–1938 között 42 ezer diák járt a szófiai egyetemre (10 ezer nő), közülük 14 ezer kapott diplomát. A második világháború után a kommunista vezetés is megpróbálta felszámolni a régi kapcsolatrendszereket, de ezúttal jóval szisztematikusabban láttak hozzá az egyetemi autonómia felszámolásához a szovjet hadsereg támogatásával. A devalváció első lépéseként 1944-ben szabad utat kapott mindenki az egyetemi tanulmányokhoz. Ennek következtében a jelentkezők száma 13 ezerre nőtt, s ekkora kapacitása az egyetemnek nem volt. Egy hallgatóra 20 négyzetcentiméter terület jutott. A következő lépés az egyetem szétdarabolása és a felsőoktatás decentralizációja volt. A kapacitáshiányra hivatkozva Várnába és Plovdivba telepítették az egyetem egyes fakultásait a rektor tiltakozása ellenére. Ezt követte az oktatók háborús szerepének felülvizsgálata. 25 akadémiust eltávolítottak az egyetemről, további 17-et eltiltottak legalább egy évre. Emellett 38 óraadót és alacsony beosztású oktatót is elbocsátottak. 1945-ben újabb 5 oktatót bocsátottak el és 16-ot felfüggesztettek. Világháborús szerepvállalása miatt Arnaudov professzort, aki a trónörökös tutora volt, életfogytiglani börtönre ítélték, s csak szovjet tudósok közbenjárására enyhítették az ítéletet házi őrizetre. Bogdan Filov volt rektort és régenst kivégezték, Sztanisev orvosprofesszort és volt belügyminisztert szintén. Cankovot szintén halálra ítélték, de ő sosem tért vissza Bulgáriába. Pánbulgarizmus és nemzeti szocializmus bűne miatt további két volt rektort és minisztert börtönöztek be, egyet távollétében halálra ítélték. 1948-ban a diákok bizottsága 188 „reakciós” diákot távolított el az egyetemről, amelynek ekkor már 32 ezer hallgatója volt, s az oktatás színvonala teljesen elértéktelenedett. Az egyetemi tanács kérésére 1948-ban helyreállították a felvételi intézményét, de az alacsony oktatói fizetések és a folyamatos tisztogatások miatt 154 oktatói helyet nem töltöttek be, így nem sikerült a képzés régi színvonalának visszaállítása. Cservenkov oktatási miniszter eltörölte az egyetem autonómiáját, Tuse Vlahov történész pedig megkezdte a sztálinista ideológia alkalmazását a történelemoktatásban és cenzúrázta kollégái írásait. A dialektikus materializmus órákat kötelezővé tették, de mivel az előadók száma csekély volt, s az órákat átlag 500 hallgató látogatta, elmélyült ismeretekre aligha tettek szert e tárgykörben. A kommunista vezetés célkitűzése az volt, hogy az egyetemi hallgatóság társadalmi összetételét is jelentősen átalakítsák, s 40 százalékra emeljék a munkáscsaládból származók, 10 százalékra a vidéki szegény középosztályból származók arányát. A Rabfac keretében meghirdetett előkészítő tanfolyamok azonban nem hoztak sikert, a szakszervezetek által kijelölt 2000 emberből 300 alkalmatlannak bizonyult a felsőoktatásban való részvételre. Az egyetem felszetelelése viszont folytatódott: 1952-ben kivált a gazdasági kar, s önálló felsőoktatási intézménnyé vált. 1955-ben pedig jelentős költségvetés-csökkenést szenvedett el az egyetem, ugyanis a kutatási feladatokat a szovjet mintát követve az akadémia vette át, a költségkerettel együtt, ezzel az egyetem deklarálta is másodlagos intézménnyé vált, melynek feladata csupán az oktatás volt, a tudományos eredmények produkálása nem. Az egyetemi hallgatók mentességet kaptak a kötelező katonai szolgálat alól, csupán nyáron vitték el őket kiképzésre, ahonnan tiszti ranggal tértek vissza: a kommunista vezetés így próbálta kinevelni a rendszer támaszait.

1960-ban a diplomások száma 100 ezer volt, 1970-re ez 160 ezerre nőtt Bulgáriában: a párt elégedetten nyugtázta, hogy a régi elit leváltása sikerült, a diplomások zöme nem a tradicionális polgáresaládból származott. Ennek azonban nagy ára volt: 1960 táján Bulgáriában 10 ezer emberre 103 diplomás jutott, ezzel a világ élvonalába került (csak az USA 223/10 000, és a Szovjetunió 182/10 000 előzte meg ekkor), 10 év múlva, mikor a bolgár érték 95/10 000-re esett, köszönhetően a minőséget előtérbe helyezők ideiglenes felülkerekedésének, Japán, 114 és Hollandia, 121 is megelőzte. A felsőoktatási intézmények száma 26-ra nőtt, egy szemináriumi csoport átlagosan 30-40 emberből állt, ami alapvetően kérdőjelezte meg az oktatás értelmét.

Ugyanakkor időről időre a minőségi oktatás és a kutatás hívei kerekedtek felül: Sztálin halálakor Cservenkovot sikerült leváltatni, s a személyi kultusz megszűnésével a tudományos érvek is szerepet kaptak. Ruben Abramov új oktatási miniszter ideológiamentes beadványában (mely valójában nem volt az: burkoltan a minőségi oktatás melletti állásfoglalást tartalmazta) kijelentette, hogy az egyetemnek nincs elég oktatója, elavultak az eszközök és alulképzettek a végzett diákok, nem felelnek meg a társadalom és a munkahelyek támasztotta követelménynek. Ennek az expozénak két következménye lett: a szocializmus sajátos

értelmezésében a „piacorientált” képzés előtérbe kerülése azt jelentette, hogy olyan új tudományterületek oktatása is szerepet kapott, mint a radiokémia, elektrotechnika, valamint hogy a képzést gyakorlatiasabbá tegyék, a hallgatókat kötelezték évenkénti gyakorlat letöltésére és munkatáborokba küldték őket – a mezőgazdaság kifejezetten munkaerőhiányban szenvedett a hatvanas években. A hallgatók óraszámát heti 30-ban korlátozták, a vizsgák számát évi nyolcban maximalizálták, a fölösleges töltelék tárgyaktól, melyek csak azt a célt szolgálták, hogy legitimálják egyes oktatók megtartását, megszabadultak, az órátartás helyett a kutatás került előtérbe. 1955-ben a felvett hallgatók számát 6000-re csökkentették. Kvótát állítottak fel a pomákok és törökök számára a pozitív diszkrimináció elvét alkalmazva. A GNP tudományos kutatásra fordított része az 1960-as 0,5 százalékról 1974-re 2,4 százalékra nőtt. Az elszigeteltség enyhítésére 1958-ban 15 ezer publikáció érkezett a könyvtárba, ebből 1500 nyugatról. A tudomány eltömegesedése ellen 1966-ban keresztülvitték azt a szabályt, hogy docens csak kandidátus, vagy habilitált oktató lehet.

Minden igyekezet ellenére az állam sem tudta megakadályozni az ideológiai viták begyűrűzését az egyetemre. Hruscsov bukása után kiéleződött a vita az egyetemen lévő kriptosztálinisták-maoisták és a marxizmus reformját kívánó erők között. Zselju Zselev volt a vita áldozata, aki éppen doktori disszertációját írta filozófiából (Lenin és materializmus viszonyáról) és az olvadásnak köszönhetően eltért a hagyományos, materialista dogmáktól. Sajnálatos módon, mire a védési procedúráig jutott, a keményvonalasok álláspontja győzött, és Zselevet védelme előtt eltávolították az egyetemről, annak ellenére, hogy többen, így a történész Milen Szemkov is felemelte szavát védelmében. Személye így a rendszerrel való szembenállás szimbóluma lett, s ennek is köszönhetően a demokratikus Bulgária elnökévé választották.

Az akadémia és az egyetem szervezeti egysége csak 1972-ben állt helyre Szendov rektorsága alatt. Ennek eredménye az lett, hogy immár az alkalmazott tudomány vált elsődlegessé. Az egyetem hatszáz oktatója mellé a 300 akadémiai kutató társult: a tudományos fokozattal rendelkezők száma 300-ról 520-ra nőtt. 1985-ben a kutatások elősegítése érdekében 30 százalékkal csökkentették az óraterhelést. Évente 2300 ember kapott diplomát, miközben az 5 évfolyam hallgatóinak száma 15 ezer körül volt, ami azt jelenti, hogy évfolyamonként 20–25 százalék esett ki a hallgatók közül.

I. Ilchev, V. Kolev, E. Kalinova, I. Baeva, és T. Todorova (szerk.): University of Sofia St. Kliment Ohridski: The first 120 years (Az első 120 év. A Szófia-i Ohridi Szent Kliment Egyetem története). Szófia, St. Kliment Ohridski Univ. Press, 2008. p. 270.

Demeter Gábor